

В. В. Валах

асистент

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

кафедра цивільно-правових дисциплін

Французький бульвар, 24/26, Одеса, Україна, 65058

**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ДІЙНОСТІ ЗАПОВІТІВ САМОВБИВЦЬ
У СПАДКОВОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ ТА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ**

На теоретичному рівні розглянуто проблему дійсності заповіту самовбивць в Україні та Російській Федерації на підставі норм спадкового права обох країн, які останнім часом зазнали значних змін.

Ключові слова: Цивільний кодекс України, Цивільний кодекс Російської Федерації, самовбивство, умови дійсності заповіту самовбивці, визнання заповіту самовбивці недійсним у судовому порядку.

У сучасній юридичній літературі *відсутні* будь-які дослідження з проблеми визнання заповітів самовбивць дійсними. Частково це пояснюється тим, що починаючи з XVIII ст. самовбивство не визнається злочином (в Україні — з 1917 року). У той же час загальновідомим є факт, що *рівень скоєння самовбивств у сучасному світі неодмінно зростає*. Питання щодо мотивів його скоєння розглядається лише у криміналістичних науках. У цивілістичній науці проблемі дійсності заповіту самовбивць за останні 100 років *не було присвячено жодної праці*. У дореволюційній російській літературі існували різні точки зору щодо зазначеного питання. Так, К. П. Победоносцев вказував, що через відсутність розуміння значення своїх дій заповіти самовбивць є недійсними [1, 623]. В іншій літературі згадується, що за певних обставин такі заповіти можна вважати дійсними [2, 481]. Вважаємо, що друга точка зору є більш прийнятною, але у кожному конкретному випадку питання щодо дійсності заповіту повинен встановлювати суд.

Сучасна українська судова практика також, на жаль, не знає прикладів визнання заповітів самовбивць недійсними у позовному провадженні. Сьогодні суди пішли іншим шляхом. У першу чергу, самовбивця за заявою зацікавлених осіб та на підставі відповідних судових експертиз визнається *недієздатним*. І вже потім, в силу ст. ст. 41, 215, 226 Цивільного кодексу України (далі — ЦКУ), такий заповіт є нікчемним. Але задля “надання такому правочину ще більшої сили нікчемності” родичі самовбивці звертаються до суду з відповідною позовною заявою. Такий подвійний порядок розгляду справ щодо недійсності заповітів самовбивць, на нашу думку, є неприпустимим та ускладненим як з процесуальної, так і з матеріально-правової точки зору.

Сучасне цивільне законодавство зарубіжних країн (як і українське) не містить жодної норми, яка б встановлювала *умови дійсності заповіту са-*

мовбивць. Саме тому зацікавленим особам необхідно звертатись до суду, посилаючись на загальні норми, які регулюють умови дійсності будь-якого правочину та об'єм тестаментоздатності заповідача.

Вказані теоретичні та практичні проблеми обумовлюють *актуальність дослідження* умов дійсності заповіту самовбивць саме у межах цивільно-правового регулювання.

Слід також враховувати той факт, що нотаріуси (в Україні та Росії) при посвідченні заповіту майбутнього самовбивці не завжди можуть звернути увагу на те, що у момент складання заповіту “особа не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними” (ст. 225 ЦКУ, ст. 177 Цивільного кодексу Російської Федерації (далі — ЦК РФ)). Враховуючи це, деякі вчені вважають за необхідне підвищити кваліфікаційні вимоги щодо нотаріусів шляхом необхідності отримання нотаріусом відповідної освіти зі спеціальності “психологія” [3, 76]. На наш погляд, така постановка питання не сприятиме зменшенню кількості правочинів, укладених особами у стані нервового стресу, шоку, алкогольного чи наркотичного сп'яніння тощо. Адже навіть у осіб, що мають невиліковні психічні хвороби або знаходяться тимчасово у стані психічного розладу, за твердженням самих медичних фахівців, не завжди вдається з першого разу встановити такі відхилення. До того ж ч. 1 ст. 225 ЦКУ говорить, що такий правочин “може бути визнаний судом недійсним за позовом цієї особи, а в разі її смерті — за позовом інших осіб, чиї цивільні права або інтереси порушені”. Аналогічна норма міститься й у російському законодавстві — ч. 1 ст. 177 ЦК РФ. Вкажемо також, що за даними кримінальної статистики, лише третина самовбивць вчиняє такий акт внаслідок невиліковних хвороб мозку [4, 20].

Проблема дійсності заповітів самовбивць дійсно *полягає* у наявності здібностей останніх розуміти значення своїх дій та (або) керувати ними саме у момент складання заповіту, а не у момент скоєння самовбивства. Ці моменти можуть як співпадати у часі, так і істотно відрізнятись.

Розглянемо ситуації, які можуть мати місце на практиці. Відправною точкою нашого дослідження також буде слугувати той факт, що *самовбивство* в юридичній психології розглядається як 1) акт, що здійснюється людиною у стані душевного розладу або під впливом психічної хвороби, та 2) усвідомлюваний акт під впливом гострих психотравмуючих ситуацій, за яких власне життя як вища цінність позбавляється сенсу. Тобто особа, що вчиняє самовбивство, вже має певні психічні розлади. Це підтверджується відповідними дослідженнями з юридичної психології, кримінології тощо [5, 6].

1. Заповіт складено особою, яка повністю розуміє значення своїх дій та (або) може керувати ними. Самовбивство було вчинено нею також свідомо, або у стані тимчасового душевного (психічного) розладу, або самовбивство є наслідком фізичного чи психічного тиску. При цьому моменти складання заповіту та скоєння самовбивства не співпадають у часі (заповіт складено заздалегідь до вчинення самовбивства). У такому разі на підставі відповідних медичних експертиз не виникає питання щодо дійсності за-

повіту самовбивці — норми цивільного права щодо умов дійсності правочину додержано.

2. Заповіт складено обмежено дієздатною особою. Самовбивство було вчинено нею свідомо або у стані тимчасового душевного (психічного) розладу. При цьому не є важливими: а) співпадіння моменту складання заповіту та скоєння самовбивства та б) поновлення дієздатності заповідача після складання заповіту. У будь-якому випадку застосовуються правила ст. ст. 223, 1234 ЦКУ (ст. ст. 176, 1118 ЦК РФ), тобто за позовом піклувальника заповіт може бути визнано недійсним, якщо буде встановлено, що він суперечить інтересам членів сім'ї заповідача або осіб, яких він відповідно до закону зобов'язаний утримувати.

3. Заповіт складено недієздатною особою. Самовбивство було вчинено нею свідомо або у стані тимчасового душевного (психічного) розладу. При цьому також не є важливими: а) співпадіння моменту складання заповіту та скоєння самовбивства та б) поновлення дієздатності заповідача після складання заповіту. У будь-якому випадку застосовуються правила ст. ст. 226, 1234 ЦКУ (ст. ст. 171, 1118 ЦК РФ), тобто заповіт є нікчемним.

4. Заповіт складено особою у стані психічного розладу (тимчасового або тривалого) або під фізичним або психічним тиском. Самовбивство скоєно свідомо або у стані тимчасового душевного (психічного) розладу, або самовбивство є наслідком фізичного чи психічного тиску. Момент складання заповіту та скоєння самовбивства можуть як співпадати, так і ні. У даному випадку якщо заповіт складено особою у стані психічного розладу, то застосовуються наслідки, передбачені ст. 255 ЦКУ (ст. 177 ЦК РФ), — заповіт може бути визнано недійсним. У разі складання заповіту під фізичним або психічним тиском слід застосовувати наслідки, передбачені ст. 231 ЦКУ (ст. 179 ЦК РФ), — заповіт визнається судом недійсним.

Зазначимо, що з юридичної точки зору не може мати місце ситуація, коли заповіт складено особою, яка немовби повністю розуміє значення своїх дій та (або) може керувати ними. Самовбивство при цьому було вчинено нею також свідомо, і моменти цих дій співпадають у часі. Оскільки особа, яка скоює самовбивство, вже знаходиться у стані психічного (душевного) розладу, то навіть у разі складання заповіту, наприклад, за добу до його вчинення, вона не може повністю розуміти значення своїх дій та (або) керувати ними. У такому випадку на підставі відповідних медичних експертиз повинні застосовуватись наслідки, передбачені ст. 255 ЦКУ (ст. 177 ЦК РФ).

Розглянутий перелік випадків не є вичерпним, але, як можна побачити, у більшості з них *заповіт може бути визнаний недійсним у судовому порядку* за позовом зацікавлених осіб. При цьому, як видно з вищенаведеного, у кожному разі суд повинен буде застосовувати загальні норми щодо умов дійсності правочину.

Задля уникнення судової тяганини, а також полегшення порядку розгляду справ щодо недійсності заповітів самовбивць, вважаємо за необхідне внести відповідні доповнення до чинного українського та російського

законодавства. Зокрема, доповнити ч. 1 ст. 1234 ЦКУ абзацем другим та викласти його у наступній редакції: “Заповіти самовбивць можуть бути визнані недійсними в судовому порядку, виходячи із обставин, які мали місце на час складання такого заповіту”.

Література

1. Победоносцев К. П. Курс гражданского права: В 3-х т. / Под ред. В. А. Томсинова. — М.: Зерцало, 2003. — Т. 2. — 656 с. — (Сер. Русское юридическое наследие).
2. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. — М.: СПАРК, 1995. — 574 с.
3. Радзівєвська Л. К., Пасічник С. Г. Нотаріат в Україні: Навч. посібник / За відп. ред. Л. К. Радзівєвської. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 386 с.
4. Михлин А. С. Способы применения смертной казни: история и современность // Государство и право. — 1997. — № 1. — С. 18–21.
5. Балабанова Л. М. Судебная психология (вопросы определения нормы и отклонений). — Днепропетровск: Сталкер, 1998. — 209 с.
6. Амбрумова А. Г., Тихоненко В. А., Ковалев В. В. Диагностика суицидального поведения. — М.: Московский НИИ психиатрии, 1980. — 265 с.

В. В. Валах

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра гражданско-правовых дисциплин
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ ЗАВЕЩАНИЙ САМОУБИЙЦ

Резюме

В Украине и Российской Федерации не так давно приняты и вступили в силу новые Гражданские кодексы, которые содержат прогрессивные нормы относительно условий действительности завещания. В то же время неурегулированной и злободневной является проблема действительности завещаний самоубийц. В статье проведен комплексный анализ норм гражданского законодательства и судебной практики по данному вопросу. Результатом проведенного исследования является вывод о необходимости внесения соответствующих дополнений в действующее законодательство Украины и Российской Федерации с целью исключения возможных судебных ошибок в будущем при рассмотрении дел о признании завещания самоубийцы недействительным и вынесении решений по ним.

Ключевые слова: Гражданский кодекс Украины, Гражданский кодекс Российской Федерации, самоубийство, условия действительности завещания самоубийцы, признание завещания самоубийцы недействительным в судебном порядке.

V. V. Valakh

Odessa National University after I. I. Mechnikov,
Chair of civil disciplines
Frantsuzsky boulevard 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

**PROBLEM QUESTIONS OF THE VALIDITY OF SUICIDES'
TESTAMENTS**

Summary

The article analyzed the existing norms of the civil codes of Ukraine and the Russian Federation and judiciary practice concerning conditions of the validity of suicides' testaments is carried out. Result of the conducted research is the conclusion about necessity of entering of corresponding additions for both countries legislations in order to avoid possible miscarriages of justice at disposal of legal proceeding about confession of suicide's testament invalid.

Key words: Civil code of Ukraine, Civil code of the Russian Federation, suicide, conditions of the validity of suicide's testament, legal proceeding about confession of suicide's testament invalid.